Monitoring digitalnih prava u Srbiji

januar – mart 2020.

Digitalna prava, pandemija i Balkan

Globalna pandemija korona virusa izazvala je brojne društvene potrese širom sveta, što je uticalo i na talas ograničenja prava i sloboda građana. SHARE Fondacija i BIRN pokrenuli su blog kako bi aktivno pratili situaciju i upozorili na pojavu različitih vrsta manipulacija, intruzivnih mera koje države uvode i drugih rizika po građane tokom COVID-19 pandemije.

Dosadašnja saznanja dve organizacije pokazuju da su najproblematičniji višestruki problemi sa privatnošću osoba u karantinu, širenje dezinformacija i opasnih zabluda u vezi sa virusom u onlajn medijima i putem društvenih mreža, kao i povećanje internet prevara.

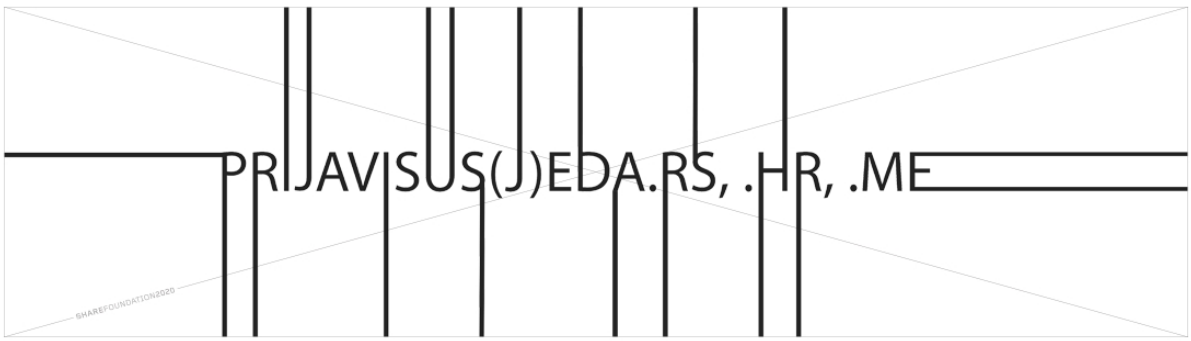

Poziv "ostani kod kuće" postao je glavni motiv pandemije, ali za potencijalno zaražene građane to postaje zakonska obaveza i predmet kontrole. U Srbiji je od proglašenja vanrednog stanja za sve građane koji su došli iz inostranstva uveden obavezan karantin, a kako je na konferenciji za novinare 19. marta predsednik Srbije Aleksandar Vučić naveo, ima "katastrofalnih izuzetaka" nepoštovanja ove mere. Tom prilikom je rekao da policija "prati" italijanske brojeve telefona, odnosno proverava da li su građani u romingu i da li se kreću. One koji ostavljaju telefone za sobom Vučić je upozorio da država ima na raspolaganju "još jedan način" da prati ko krši propisanu meru karantina, ali nije naveo koji.

U susednim zemaljama, Nacionalno koordinaciono telo za zarazne bolesti Crne Gore je donelo odluku da na internetu objavi imena i prezimena građana koji su pod obavezom karantina, pošto je utvrđeno da određena lica krše meru "izlažući visokom riziku cijelu Crnu Goru". Građanska alijansa je podnela inicijativu Ustavnom sudu CG za ocenu ustavnosti i zakonitosti ove mere. U Hrvatskoj su građani pokrenuli sajt samoizolacija.hr, na kome je navodno bilo omogućeno prijavljivanje prekršilaca MUP-u. Sajt je u međuvremenu ugašen, a MUP RH je pokrenuo kriminalističko istraživanje. Krizni štab Federacije BiH izdao je preporuku da se objavljuju podaci o ličnosti samo onih građana koji krše mere, iako su prethodnih dana organi Kantona 10 objavili podatke građana u izolaciji i samoizolaciji, dok su u nekoliko gradova objavljeni čak i spiskovi

zaraženih. Agencija za zaštitu ličnih podataka BiH donela je 24. marta rešenje kojim se zabranjuje objavljivanje podataka o ličnosti građana koji su pozitivni na korona virus ili kojima su određene mere izolacije i samoizolacije.

U navedenim slučajevima se javnom obradom zdravstvenih podataka na internetu direktno krši zakon jer oni spadaju u posebnu kategoriju podataka, te uživaju viši nivo zaštite. Dalje, da li je ideja javno posramljivanje ljudi koji ne poštuju samoizolaciju ili smanjenje broja prekršaja? Kriterijumi proporcionalnosti i neophodnosti takođe su na veoma tankim osnovama i bez adekvatne opravdanosti. Mogu se postaviti pitanja da li je zaista neophodno objaviti imena svih građana u samoizolaciji po adresi stanovanja javno na internetu i da li je to jedini način da se obezbedi poštovanje zakona.

U obzir treba uzeti i niz drugih posledica po građane čiji su podaci o zdravstvenom stanju javno objavljeni na internetu, upravo zbog toga što mogu biti diskriminisani i trpeti druge nelagode. Upravo se to dogodilo prvim zaraženim građanima u Crnoj Gori, čiji je identitet procureo na društvene mreže, gde su bili mete govora mržnje. Državni organi će možda obrisati podatke sa njihovih sajtova kada građani budu izlečeni ili kada prođe period karantina, odnosno nakon prolaska krize, što nikako ne može da se garantuje za ostatak interneta, pa će svom prilikom ti podaci zauvek ostati javni, što takođe govori koliko je takva obrada podataka neproporcionalna.

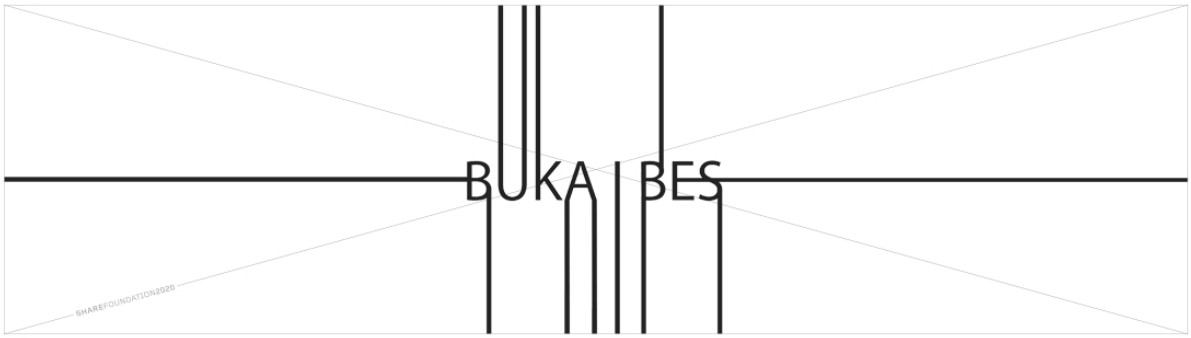

Još jedna kritična tačka "onlajn pandemije" nalazi se u sloju internet sadržaja, a to je širenje neproverenih i netačnih informacija u vezi sa virusom, a često i potpunih izmišljotina nastalih u nekom zabačenom kutku interneta.

Ovakve vrste povreda krenule su dosta rano, pre eskalacije širenja COVID-19 u zemljama regiona – tako je krajem januara BiH portal Izdvojeno.ba objavio tekst pun dezinformacija o virusu i načinima na koji se širi, uz zahtev da se kineskim turistima zabrani ulazak u Sarajevo. Nekoliko mejnstrim medija u Srbiji, kao što su Večernje novosti, Tanjug i portal Nova.rs, objavilo je opasne savete nepostojećeg lekara, navodno "mikrobiologa iz Vuhana", u vezi sa simptomima virusa i načinima prevencije. Slične informacije širile su se i na engleskom jeziku, a najverovatnije su potekle sa jednog filipinskog foruma. Hrvatski portal IstraIN objavio je lažnu informaciju da je vakcina za korona virus nastala pre same pojave bolesti, iako vakcina prema informacijama Svetske zdravstvene organizacije (SZO) još nije napravljena.

Pritisnuti kraćim rokovima nego inače i situacijom koja se ubrzano menja, novinari treba da budu posebno oprezni kada izveštavaju o pandemiji i da proveravaju informacije više nego što je to uobičajeno. "Trka" za klikovima, šerovima i lajkovima u ovom trenutku predstavlja rizik po opšte

zdravlje, jer se "zapaljive" informacije u ovim uslovima šire brže nego inače.

Drugi problematičan sloj jeste širenje nepotvrđenih i nepouzdanih informacija na društvenim mrežama i posredstvom drugih kanala komunikacije, kao što su čet aplikacije WhatsApp i Vajber. Međutim, u pitanju nisu samo bile teorije zavere, recimo da je 5G mreža mobilne telefonije povezana sa pojavom korona virusa, već i potencijalno opasne tvrdnje koje bar kod jednog dela populacije mogu izazvati uznemirenost. Tako se krajem februara preko WhatsApp-a širila audio-poruka da je korona virus stigao u Srbiju i da već ima preminulih, zbog čega je policija pokrenula istragu. Građanin Srbije iz mesta Malo Crniće zadržan je u policiji jer je na svom Fejsbuk profilu objavio fotografije srpskih vojnika uz tekst da su u njegovom mestu raspoređene vojska i policija, da se dele bonovi za hleb, da se roba iz prodavnica uzima "na ličnu kartu" i tome slično. U Tivtu je uhapšena ruska državljanka koja je objavila da je "u Crnoj Gori oboljelo hiljadu ljudi od koronavirusa i da je šest osoba umrlo" i da "Crnu Goru očekuje italijanski scenario". Zbog Instagram objave da lokalne vlasti u njenom gradu kriju da je jedna osoba pozitivna na virus, građanka Republike Srpske kažnjena je sa 1000 konvertibilnih maraka, tj. 500 evra. Iako je važno da građani budu promišljeniji u onlajn objavama, to ne znači da represivne mere treba da budu učestalije i oštrije, naročito u trenucima neizvesnosti i opšte društvene tenzije.

Nepoverenje u institucije i njihove zvanične podatke, kao i medije u trci za profitom, može podstaći građane da se okrenu "alternativnim" izvorima informacija i poveruju u teoriju zavere ili uverljivu priču o nestašicama, novim najavljenim zabranama itd. Savet Evrope je zato istakao da nam je sada više nego ikada potrebno pouzdano novinarstvo, koje se oslanja na standarde profesionalne etike, kako bi javnost bila informisana i pažljivo pratila mere preduzete kao odgovor na globalnu pretnju zdravlju. Države članice takođe ne bi trebalo da u vreme krize uvode bilo kakva ograničenja medijskih sloboda osim onih u skladu sa članom 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Ostanak kod kuće, kao vodeća preporuka tokom pandemije i hešteg koji trenduje na različitim jezicima, utiče na to da smo više nego inače okrenuti telefonima, tabletima i drugim uređajima, kao i onlajn servisima koje koristimo za posao ili da se opustimo. U takvim okolnostima posebno treba biti na oprezu jer su građani, ali i tehnička infrastruktura, dodatno ranjivi na internet prevare, sabotaže i druge vrste sajber napada.

U Hrvatskoj su recimo kružile lažne poruke u kojima policija traži građanima da pošalju podatke poput imena i prezimena, adrese i kopije lične karte, a hrvatski nacionalni CERT je upozorio na lažni mejl, navodno od Svetske zdravstvene organizacije, koji može zaraziti uređaje opasnim

malverom. Na globalni porast onlajn prevara i kampanja širenja dezinformacija u uslovima pandemije je još početkom marta upozorio CERT Evropske unije, uz brojne primere pokušaja fišinga i širenja malvera u Japanu, Ukrajini, Brazilu, SAD itd. Sajber kriminalci su slali poruke sa savetima za prevenciju od širenja virusa, informacijama o navodno uvedenim bezbednosnim merama, tražili donacije i tome slično.

Prema podacima antivirus kompanije Bitdefender, u martu su sajber napadi povezani sa COVID-19 na svetskom nivou dostigli pet puta veće razmere u odnosu na februar. Čak je i SZO bila meta tehničkih napada, ali je uspešno odbranila informacioni sistem. Neizvesnost, pojačan stres zbog izolacije i nedovoljno informacija mogu nas učiniti manje otpornim na internet prevare i lakovernijim nego inače, naročito u društvima poput onih na Balkanu gde ne postoji visok nivo poverenja građana u institucije i zvanične podatke.

Očekivano je da će infrastruktura, tj. serveri, ruteri i drugi uređaji koji čine internet mogućim, biti pod opterećenjem zbog samoizolacije i zabrane izlaska. Recimo, zvaničnici Evropske unije, možda više radi preventive, zamolili su Netfliks da oslabi kvalitet video-striminga na nivou Unije kako ne bi došlo do kolapsa zbog pojačanog internet saobraćaja. Ipak, čini se da kada je akcenat na održavanju mreže i internet servisa funkcionalnim može doći do stavljanja bezbednosti informacionih sistema u drugi plan. Tako su zvanični sajt mađarske vlade posvećen COVID-19 pandemiji i sajt akademske mreže u Hrvatskoj (Carnet) pretrpeli tehničke napade sredinom marta zbog kojih su bili nedostupni. U Bosni i Hercegovini je u tom periodu DDoS napadom "srušen" popularni informativni portal Klix.ba.

Za vreme pandemije svakako su najopasniji sajber napadi na bolnice i druge medicinske ustanove, upravo zbog kritične uloge zdravstvenog sistema u prevenciji širenja virusa i zbrinjavanju bolesnih. Bitdefender je označio Rumuniju kao jednu od zemalja koja je najviše targetirana, a treba podsetiti da su rumunske medicinske ustanove već bile mete ransomware napada u junu prošle godine.

Pitanje očuvanja funkcionalnosti internet infrastrukture, naročito kritične kao što su zdravstveni informacioni sistemi, ne zavisi samo od opterećenja (da ne prsne net) već i od sprovođenja svih neophodnih tehničkih i organizacionih mera čak i tokom pandemije. Naročito treba podsetiti da za sve koji upravljaju kritičnom infrastrukturom postoji dvostruka odgovornost – za podatke o ličnosti građana i za bezbednost informacionih sistema.

ŠTA NAM JE ČINITI?

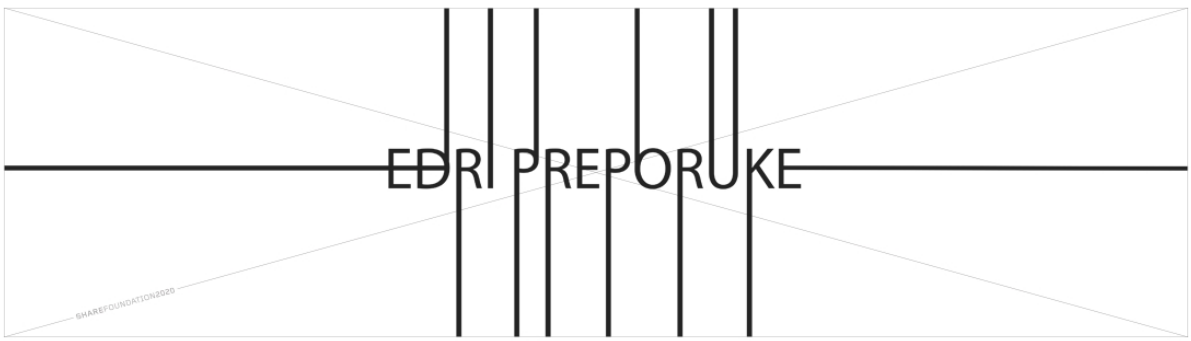

Kako se trenutno čini, krizna situacija sa COVID-19 pandemijom će potrajati i njene posledice se tek očekuju. Zbog toga moramo biti naročito oprezni kako vanredne mere ne bi postale normalizovane, pre svega u pogledu tehnologija nadzora i prekomerne obrade ličnih podataka. European Digital Rights – EDRi, koalicija organizacija za zaštitu digitalnih prava čiji član je i SHARE Fondacija, objavila je preporuke za očuvanje demokratije i građanskih sloboda prilikom primene mera u borbi protiv pandemije, a neke od najvažnijih su:

- Strogo poštovanje fundamentalnih prava:

sve vanredne mere koje ljudska prava mogu dovesti u pitanje moraju biti privremene, ograničene i kontrolisane;

- Sprovođenje vanrednih mera samo tokom trajanja krize:

proporcionalnost i neophodnost vanrednih mera koje se preduzimaju moraju se preispitati kada se kriza ublaži;

- Ograničenje svrhe obrade podataka o ličnosti samo za krizu u vezi sa korona virusom:

podaci koji se prikupljaju, skladište i analiziraju kako bi se pojačale mere za zaštitu javnog zdravlja ne smeju se zadržavati ili koristiti van granica svrhe kojoj služe;

- Odbrana slobode izražavanja i informisanja:

kako bi se donele razumne odluke zasnovane na pravim informacijama, moramo da imamo pristup kvalitetnim i verodostojnim informacijama. To sada, više nego ikad, podrazumeva zaštitu branilaca ljudskih prava, nezavisnih medija, zdravstvenih radnika i stručnjaka;

- Očuvanje slobodnog i otvorenog interneta:

prekid, usporavanje ili ograničenje pristupa internetu, blokiranje društvenih mreža ili drugih komunikacionih usluga uskratiće ljudima značajan pristup tačnim informacijama upravo onda kada je od neizmerne važnosti da zaustavimo širenje virusa;

- Osuda profitiranja na krizi:

kompanije ne bi smele da zloupotrebe ove vanredne okolnosti da unovče podatke ili tehnologiju koje imaju na raspolaganju.

Monitoring baza SHARE Fondacije